

Шевчук-Бєла Я. В., НУ «ОЮА»

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ВІДНОШЕННІ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

Стаття присвячена питанням переселення німецьких колоністів до Російської імперії, визначенню їх юридичного положення, розглядається повна економічна активність переселенців, виділені основні етапи переселенської політики, говориться про створення правового акту кодифікування - Збірки законів про іноземні колонії.

Становлення причорноморських німців, як окремої етнічної спільності, проходило під впливом культури українського народу, а також інших народів Північного Причорномор'я: росіян, євреїв, кримських і ногайських татар, болгар і греків.

Переселення німецьких колоністів та їх юридичний стан цілком визначалися російським урядом, який при цьому керувався економічними інтересами Росії, імперськими ідеалами, намагався збільшити свою територію. Таке переселення могло відбуватися тільки при умові визначення окремого юридичного статусу переселенців, який гарантував би їх від можливого закріпачення, забезпечував би їм певну свободу економічної активності.

Правові основи переселення були порівняно сприятливі для німецьких колоністів. Вони були розраховані на те, щоб якомога більше добрих господарів заохотити до колонізації німцями територій, які були недостатньо освоєнні, перебували поза господарчим оборотом. Але це щодо офіційної статистики. В дійсності ж ситуація нерідко була зовсім іншою, оскільки на півдні України процвітало своєрідне скватерство - явище добре відоме Північній Америці. Причорноморська прерія приваблювала втікачів з закріпаченої України. Саме тут вони осідали без будь-якого дозволу офіційної влади. Багато з них вважали, що вони мають право на ту землю, яка передавалась німецьким переселенцям. Цим пояснюються численні конфлікти між тими, хто раніше користувався земельними масивами, які відходили німецьким колоністам, і німецькими переселенцями. Це, звичайно, дуже негативно впливало на хід колонізації. Конфлікти, однак, носили локальний характер і не привели до будь-яких міжетнічних непорозумінь. В цілому німецько-українські відносини в Північному Причорномор'ї склались на підставах добросусідства і взаємокорисної співдружності.

Німці, які селились в Південній Україні, одержували адміністративну автономію. Аналіз системи їх самоуправління дає підставу для висновку, що тут поєднувались представництво і вибірність адміністрації з регламентацією життя колоністів в чому б воно не полягало. Колоніст повинний був виконувати численні правила, які наказували йому певний образ життя. Особливо суворій регламентації підлягала виробнича діяльність колоніста. Тут все охоплювалось недремним оком адміністрації, кожна дія колоніста оцінювалась адекватно і визивала з боку адміністрації відповідну реакцію.

Аналізуючи німецьку колонізацію, можна зробити висновок, що з позиції юридичного стану німців, тут визначаються три основні періоди.

Перший період охоплює другу половину XVIII - першу половину XIX сторіччя. Це був період організації, проведення німецької колонізації на Схід, влаштування німців на нових місцях, пристосування їх до ведення господарства на Волзі і в Південній Україні.

Другий період хронологічно охоплює другу половину XIX сторіччя і початок XX (до 1914 року), коли німецьке населення в Росії і в Україні користувалося широкими можливостями для вільного господарювання і досягло великих успіхів в цьому. Німецькі колоністи в господарському і культурологічному відношенні перетворились в один з найбільш значних факторів суспільного життя Росії і України.

Третій період починається в 1914 році і продовжується до цього часу. Це період репресій, поневіряння німців, їх реабілітації, еміграційного руху на Захід, спроб відновити їх адміністративну автономію, ствердити гідність свого буття.

В 1800-1803 роках в Росії був прийнятий цілий ряд законодавчих актів на загальнодержавному рівні, які стосувались формування певного правопорядку в колоніях.

Колоністи по їх правовому статусу були віднесені до державних або казенних селян, оскільки землі, на яких вони селились, належали державі. Вони не мали право бути власниками закріпачених селян. Але колоністи по правовому статусу суттєво відрізнялись від державних селян, що відбивалось в порядку спадкоємства колоністами майна, в порядку їх оподаткування і самоврядування.

В 1842 році права, свободи, обов'язки і привілеї колоністів були зведені в окрему кодифікацію - Збірник законів про іноземні колонії. Колоністам та їх нащадкам ця кодифікація дарувала громадянські права, які розповсюджувались не лише на колоністів, що мешкали в колоніях, але взагалі на всіх іноземних переселенців в межі Російської імперії, незалежно від того, де вони жили. На підставі цієї кодифікації

їх надавались широкі свободи. Зокрема, вони одержували право купувати різне майно, в тому числі і нерухоме, користуючись при цьому своїми інтересами. За ними закріплювалося право на вільну торгівлю, на об'єднання в гільдії і цехи. Вони могли в колоніях, залежно від необхідності, засновувати ярмарки і базари, купувати землю, вільно передавати майно своїм спадкоємцям (крім громадської землі) відповідно до власної волі і без будь-яких обмежень. З цього часу колоністи могли укладати різні договори, угоди, видавати від власного імені різні уповноваження, грошові зобов'язання і тому подібні акти, але з відома і згоди їх керівників. Громада не мала права перешкоди на перехід колоніста в інший суспільний стан. В такому випадку громаді належало видати колоністові акт про звільнення його з громади. З такою умовою в минулому колоніст одержував новий соціальний статус, пов'язані з ним права і обов'язки. Більш того така людина могла зберегти за собою і права колоніста при умові виконання відповідних обов'язків. Громадянські права колоністів підлягали скасуванню:

- при їх переході в інший соціальний стан;
- при їх еміграції за кордон;
- якщо колоніст вчинив злочин, який своїм наслідком мав втрату громадянських прав, так званих, за мовою закону, прав стану. Це означало виключення з общини і, зокрема, могло мати місце у разі непристойної поведінки. В цьому разі колоніст попередньо засуджується зборами, в яких приймали участь голови колоністських господарів. Є підстава розглядати колоністів як один з привілейованих станів в російському суспільстві. Порівняно з іншими селянами колоністи безумовно мали цілий ряд переваг.

Доступ до общини колоністів, бажаючих увійти до цієї общини відкривався тільки на підставі відповідного рішення органу її самоврядування. Як правило, такий доступ давався лише вихідцям з іншої общини колоністів. Фактично доступ в общину колоністів людей, що належали до інших соціальних груп населення, був закритий.

Всі члени общини в її межах володіли однаковими громадянськими правами. До основних обов'язків колоністів належали слухняність адміністрації і порядна поведінка. Якщо колоніст не підкорявся волі своєї адміністрації, свідчив про свою впертість в цьому, держав себе безладно, то община мала право вислати такого колоніста за кордон після повернення ним всіх його боргів. Це правило розповсюджувалось на всіх колоністів, що дозволяло тримати їх в руках місцевого управління, утримувати їх від безглуздя, небезпека якого їм при цьому загрожувала.

Яким було правове положення німецьких ремісників? Перш за все слід сказати, що в Одесі вони були поселені як громада ремісничої колонії на підставі тих же прав, які були гарантовані всім останнім колоністам. Як і ці останні вони були підпорядковані Конторі піклування про іноземних поселенців, мали свою власну печатку, зі свого власного середовища вони обирали своє керівництво. Пізніше на них була розповсюджена судова і адміністративна влада міського магістрату. Ще пізніше вони були підпорядковані міській думі, влада якої розповсюджувалась на всіх зобов'язаних податками громадян.

В 1819 році була заснована Загальна реміснича управа, якій була підпорядкована вся реміснича діяльність в місті. Оскільки за німецькими ремісниками були визнані права колоністів, то їх правове положення визначалось також нормативними актами адміністративних органів колоніального управління.

4 серпня 1871 року були прийняті "Правила про поселенців-власників". Відповідно до цього акту колоністи прираховувались до сільських жителів, до категорії селян-власників. З цього часу на них розповсюджувалась навіть військова повинність. "Правила" 1871 року відображали ті загальні зміни, що мали місце внаслідок проведення реформ 60 - 70-х років XIX сторіччя. Це перш за все скасування кріпацької неволі селян, перемога принципів послідовної рівності всіх перед законами, незалежно від соціального стану скасування всіх соціальних привілеїв і обмежень, введення основ виборчого управління на місцях, для всіх верств суспільства рівний суд, загальна військова повинність.

Існує також інша думка щодо переселення.

Після опублікування роботи відомого німецького дослідника Карла Штумппа в історичній літературі прийнято виділяти два періоди переселення німців до Росії: 1) 1550 - 1750-ті рр. та 2) 1763 - 1864 рр. [1]

Для більшості істориків ця хронологія стала аксіомою.

Дійсно, офіційні документи та інші джерела дозволяють частково погодитися як з подібною періодизацією, так і з виділенням Штумппом тих соціальних груп, які в ці роки переселялися. У перший період в Росії з'явилися офіцери, інженери, вчені, представники купецтва, підприємливі ремісники. У масі своїй вони зберігаються німецьке громадянство. Другий період переселення німців у Російську Імперію більшість дослідників безпосередньо пов'язують з появою Маніфесту 1762 Катерини II. Причому вважають, що першу хвилю переселенців склали переважно городяни, а в другій (з початку XIX ст.) переважали жителі німецьких сіл.

Представляється, що не зовсім точні загальноприйняті підходи до хронології переселення. У першому з названих періодів очевидно слід виділити допетровську епоху в історії розселення німців в Росії і петровські часи з притаманними їм особливостями.

Справа в тому, що саме в епоху Петра I була зроблена перша практична спроба за допомогою німецьких переселенців вирішити ряд завдань внутрішньо- і зовнішньополітичного характеру. Особливі надії російський цар покладав на німців у справі внутрішнього перебудови держави. Мало місце широке використання Петром I німців у військовій області, при проведенні грошової реформи (створення переселенцями з німецьких держав монетних дворів, медичному обслуговуванні, в організації торгівлі та ремесел. Однак соціальний статус німецьких переселенців ніде не був особливо обговорений. Прибуваючі до Росії, вони мали інтегруватися в російське суспільство, засвоївши мову і підкорившись дії загальноросійських законів.

З моменту публікації Маніфесту Катерини II 1763 року німецькі переселенці отримували в Росії особливий статус - «колоніст», що відводило їм своє, особливе місце в російському суспільстві і дозволяло зберігати етнічну специфіку. Можна погодитися з тим, що цей документ відкрив якісно новий етап переселення.

Законодавство Катерини II гарантувало бажаним оселитися на землях, що включаються в обіг в результаті приєднання їх до Росії, значні привілеї: іноземним переселенцям гарантувалися безкоштовне надання від 30 до 80 десятин землі на кожну сім'ю, безвідсоткові кредити, звільнення від податків на термін від 10 до 30 років залежно від місцевості, умов та інших обставин і від військової повинності на вічні часи, свобода віросповідання, самостійне і шкільне самоврядування.

Згідно Маніфесту Катерини II від 22 липня 1763 року на нове місце проживання запрошуються особи різних соціальних верств - від незможних до ремісників, підприємців, купців і т. д. Мова на цьому етапі йшла про широку хвилю еміграції без врахування майнового стану, роду занять, віросповідання мігрантів. У відповідності з теорією і практикою популяційний уряд Катерини II прагнув насамперед до накопичення «людського» капіталу. Спеціальні урядові агенти в європейських країнах стали займатися вербуванням переселенців, чим викликали таємне і явне невдоволення місцевих властей [2]. Проте російська влада, незважаючи на міждержавні складності, діяли методично і цілеспрямовано. Вперше було налагоджено організоване переселення колоністів з німець держав. Питаннями переселенської політики став відати спеціальний апарат при уряді - Канцелярія опікунства іноземців.

У 60-70-і рр. XVIII в. прибулі з німецьких земель групи переселення розселили у Поволжі, на Слобідській Україні, Чернігівщині, в Лівонії, Санкт-Петербурзькій губернії, Центрально-чорноземний район (Воронезька губернія). Особливо інтенсивно йшло заселення німецькими колоністами Поволжя [3].

У Новоросію аж до кінця 80-х рр. організованого або масового переселення німців не було [4].

Отже, поновлення німецьких осель на півдні України в сучасних умовах, інтеграція німців в межах окремих сіл, селищ, міст, районів і областей - це те, що може статись при умові їх виділення на основі окремого правового режиму, який забезпечив би їм в певних межах самоврядування в контексті підпорядкованості державному суверенітету України.

Бібліографічний список

1. Stumpp K. Die RuBlanddeutschen. Zweihundert Jahre unterwegs. Verlag der Landsmannschaft Deutschen aus RuBland / K. Stumpp. - Stuttgart, 1981. - S. 6.
2. Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. - М., 1909. - С. 68, 71.
3. Линдеман К. Э. Прекращение землевладения и землепользования поселян-собственников. Указы 2 февраля и 13 декабря 1915 года и 10, 15 июля, 19 августа 1916 года и влияние на экономическое состояние Южной России. - М., 1917. - С. 123-125; Кулинич И. Миграционные процессы немецкого населения в Причерноморье и Приазовье (Херсонская, Екатеринославская, Таврическая губернии Украины) в XIX-XX вв. / И. Кулинич // Миграционные процессы среди российских немцев: исторический аспект. - М., 1998. - С. 53.
4. Очерки истории немцев и меннонитов юга Украины (конец XVIII - первая половина XIX в.) / под ред. С. И. Бобылевой. - Днепропетровск, 1999. С. 24-26.

Стаття посвящена вопросам переселения немецких колонистов в Российскую империю, определению их юридического положения, рассматривается полная экономическая активность переселенцев, выделены основные этапы переселенческой политики, говорится о создании кодификационного правового акта - Сборника законов об иностранных колониях.

The article deals with the resettlement of German colonists in the Russian Empire, the determination of their legal status, economic activity is considered full persons, and the main stages of the resettlement policy, said the establishment of codification of the legal act - the Coll on foreign colonies.